

Уляна ФЕДОРІВ

Львів, Львівський національний університет ім. Івана Франка

УДК 821.161.2-31.09(477)"20"В.Амеліна:172.15

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14020>

**ДІМ ЯК ПРОСТІР ПАМ'ЯТИ:
ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В РОМАНІ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ *ДІМ ДЛЯ ДОМА*¹**

Резюме. Стаття присвячена одній із ключових тем сучасної української літератури – проблемі національної ідентичності. Закцентовано на тому, що Дім є одним із символічних образів, який репрезентує модель сприйняття й інтерпретації минулого. Звертаючись до праць П'єра Нора, Дім можна інтерпретувати як місце пам'яті, як одиницю, що символізує голос предків, злиття минулого й майбутнього. Проаналізовано роман Вікторії Амеліної *Дім для Дома*, у якому Дім постає як просторова метафора сімейної пам'яті, як місце меморіального досвіду поколінь (як індивідуального, так і колективного). Інтерпретуючи Дім як філософсько-онтологічну константу, авторка розглядає проблему внутрішньої безпритульності та екзистенційного сирітства, зосереджується на проблемі невгрунтованості, «дезорієнтації на місцевості» та травмі тоталітарного минулого. Роман *Дім для Дома* став ще однією спробою через літературу проговорити те, що робить дорогу українців (до)Дому надто непевною та довгою. Особливий тип оповіді, крихка робота з картографуванням травматичного досвіду радянського минулого, наративізація спогадів про складну форму амнезії, невимовні слова й голосне мовчання – усе це дає можливість прописати цей непростий текст про непросту історію на меморіальній мапі сучасної української літератури.

Ключові слова. Дім, пам'ять, національна ідентичність, тінь минулого, травма, ландшафт, топос, місце пам'яті, посттоталітарна свідомість.

**HOME AS A SPACE OF MEMORY:
THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY
IN VICTORIA AMELINA'S NOVEL «HOME FOR DOM»**

Abstract. The article is devoted to one of the key topics of modern Ukrainian literature – the problem of national identity. It is emphasized that the Home is one of the symbolic images which represents the model of perception and interpretation of the past. Appealing to Pierre Nora's works, the Home can be interpreted as a site of memory, as a unit symbolizing the voice of ancestors, the confluence of past and future. The study examines Victoria Amelina's novel *Home for Dom*, in which the Home appears as a spatial metaphor of family memory, as a place of memorial experiences of generations (both individual and collective). Interpreting the Home as a philosophical and ontological constant, the author addresses the problem of internal homelessness and existential orphanhood. She focuses on the problem of

* Уперше стаття була опублікована хорватською мовою в часописі *Književna smotra* (Fedoriv U., *Dom kao prostor sjećanja: problem nacionalnog identiteta u romanu Viktorije Ameline „Dom za Doma”*, [u:] *Književna smotra*, 2021, vol. 53, No. 202 (4), s. 63–70).

unfoundedness, „disorientation on the ground” and the trauma of the totalitarian past. The novel *Home for Home* became another attempt to speak through literature about what makes the path of Ukrainians (to) Home too uncertain and long. A special type of narrative, fragile work with mapping the traumatic experience of the Soviet past, the narrativization of memories of a complex form of amnesia, unspeakable words and loud silence – all this makes it possible to register this difficult text about a difficult history on the memorial map of modern Ukrainian literature.

Keywords. Home, memory, national identity, shadow of the past, trauma, landscape, topos, site of memory, post-totalitarian consciousness.

Справа в тому
Що в мене немає дому
І за правилом доброго тону
Як за правилом доброго ременя
Згадаю з якого я племені
Пригадаю з якого міста
Я чекаю на своє Греммі
В мене просто нема де сісти
Написати свою промову:
У мене немає дому
У мене немає дому
У мене немає дому
«Один в каное»

Упродовж останніх десятиліть було чимало спроб по-новому подивитися на проблему минулого не так через відтворення реальних історичних подій, як через актуалізацію ваги колективних спогадів. Учені звернулися до пам'яті як концепту, що має здатність пов'язувати минуле й сьогодення¹. Відтак у сучасному науково-теоретичному дискурсі проблема пам'яті стала топовою для літературознавців, культурологів, антропологів, філософів, соціологів тощо*. Така увага пояснюється потребою переосмислення минулого, що є обов'язковою умовою на шляху до віднайдення власного «грунту» й усвідомлення своєї ідентичності. Оксана Пухонська в монографії *Літературний вимір пам'яті* так коментує цей процес: «Передусім ідеться про важливість ревізії минулого, пов'язаного з досвідом сучасників ХХ століття, суспільні, політичні, економічні та культурні процеси якого кардинально змінили перебіг історії. Неможливо оминати увагою те, що глобалізація сучасного світу спричинила кризу культурної пам'яті, особливо в суспільствах, які вийшли зі складу СРСР. Адже після його розпаду перед цими соціумами постали виклики,

¹ M. Santos, *Memory and narrative in social theory: The contributions of Jacques Derrida and Walter Benjamin*, [u:] Time & Society, 2001, vol. 10, p. 163–164.

* Варто згадати праці Я. та А. Ассманів, П. Нора, П. Коннертона, М. Хальбвакса, Б. Шацької, М. Гірш тощо. На українському матеріалі проблема пам'яті та ідентичності актуалізована в працях Т. Гундорової, Я. Грицака, О. Коляструк, А. Портнова, Я. Поліщука, В. Чернецького, О. Стяжкіної та ін.

що вимагали швидкої адаптації до нових реалій»¹. Відтак на межі XX – XXI століття в Україні гостро оприявилася проблема самоідентифікації та національної невґрунтованости. Віднайдення своєї ідентичности неможливе без повернення до своєї пам'яті, адже «це один із найсуттєвіших елементів того, що нині називають індивідуальною або колективною ідентичністю, пошук якої є однією з фундаментальних форм діяльности, що здійснюють сучасні індивіди та суспільства»².

Окремої уваги заслуговує вивчення проблеми посттоталітарної свідомости та посттоталітарної пам'яті. Власне цей напрямок активно розвивається в українському літературознавстві впродовж останніх тридцяти років, зокрема у працях Т. Гундорової, Я. Поліщука, А. Матусяк, І. Старовойт, О. Галети, О. Пухонської, О. Романенко, Х. Рутар тощо. Література була важливим елементом посттоталітарної культури, відтак вона відіграє засадничу роль у процесі відновлення ідентичности нації. Особливої ваги цей процес набуває, коли йдеться про формування національної картини світу крізь призму травматичної пам'яті минулого: «Саме такою, яку намагаються відтворити художні тексти, постає пострадянська дійсність перед вітчизняним суспільством – аж ніяк не ідеальною і схильною до швидкого подолання наслідків тривалої тоталітарної експансії, дійсністю скаліченою і позбавленою традиції, історії, пам'яті...»³.

Проблема національної ідентичности, її втрата та пошук, пам'ять поколінь, травматичний досвід радянського минулого, феномен посттоталітарної свідомости – саме це є предметом цього дослідження. Відтак поєднання студій пам'яті та студій травми стало теоретико-методологічною основою цієї розвідки. Вивчення травмованої пам'яті як однієї з категорій *memory studies* потребує розгляду пам'яті не лише у вимірі явища, пов'язаного суто з індивідуальною свідомістю людини, а й у значенні процесу, що визначає формування ідентичности суспільних груп й історичного дискурсу. Травма апелює до пам'яті, змушує до пригадування та ословлення того, що не проговорили попередні генерації. Ця проблема не обмежується пропрацюванням травми, а передбачає значно ширший спектр суспільної відповіді. Кеті Карут, одна з найавторитетніших дослідниць у царині *trauma studies*, зазначає: «...Аби дієво відповісти на травму, не достатньо просто виявити факти, які заперечуються чи перекручуються, а потрібно створити умови, за яких може нарешті відбутися колективне соціальне засвідчення і реакція на цю травму»⁴. Відтак у такому контексті важливе місце посідає генераційний підхід і поняття «генераційної травми», що передається від одного покоління іншому й чекає на визнання та ословлення. До того ж свідчення очевидців, які пережили травматичну подію, є одним із засадничих компонентів пам'яті поколінь. Це пов'язано з тим, що

¹ О. Пухонська, *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018, с. 9.

² J. Goff, *History and memory* / translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman, New York: Columbia University Press, 1992, p. 133.

³ О. Пухонська, *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018, с. 37.

⁴ К. Карут, *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних наслідків* / пер. з англ. К. Дисі, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017, с. 17.

отриманий травматичний досвід певним чином деформує самоусвідомлення людини та власну ідентичність і безпосередньо впливає не лише на уявлення про минуле, а й видозмінює проєкцію пам'яті та її вплив на майбутнє.

Травму позиціонують як фактор переоцінювання минулого й віднайдення його місця в теперішньому, а відтак і як те, що формує світоглядну парадигму наступних генерацій. Тому однією із основних для цього дослідження є концепція «постпам'яті», яку запропонувала Маріанна Гірш. Ідеться про пам'ять, що передається в спадок від попереднього покоління та відіграє визначальну роль у формуванні наступного. Дослідниця у своєму есеї *Покоління постпам'яті: писемність та візуальна культура після Голокосту* говорить про феномен пам'яті наступної генерації, яке ніколи не було ані свідками, ані жертвами, трактуючи постпам'ять як конструкт, що передає травматичний досвід і знання через покоління. Відтак постпам'ять можна трактувати як «відповідь другого покоління на травму першого»¹. Однак варто зазначити, що часто в цьому процесі маємо справу з меморіальними лакунами, генераційними розривами чи навіть із псевдопам'яттю, що є результатом трансляції травматичного досвіду від покоління до покоління, надмірної уваги до нього чи, навпаки, моментів умовчання. Феномен постпам'яті полягає в тому, що ефект від подій, які трапилися в минулому, триває в теперішньому. Це пояснюється тим, що нащадки хоч і фізично не були учасниками подій, однак через прив'язаність до травматичного минулого стають його заручниками, а сучасність натомість «не піддається репрезентації, є невловною»².

У запропонованій статті ми зосередимо свою увагу на романі Вікторії Амеліної* *Дім для Дома*. Це сімейний роман про три покоління родини Ціликів, яких доля закинула в чуже місто Львів у 70-х роках ХХ століття. Радянська дійсність та тінь тоталітарного минулого визначають їхні долі – різні в сприйнятті себе, своєї національної приналежності, розуміння ідентичності та потрактування національної історії тощо. Об'єктом цього дослідження став один із магістральних топосів, що репрезентує модель сприйняття й інтерпретації минулого – образ Дому. Апелюючи до праць П'єра Нора, Дім можна трактувати як місце пам'яті, як ту значущу одиницю, що є символічним голосом предків, місцем зустрічі минулого

¹ M. Hirsch, *Surviving images: Holocaust photographs and the work of postmemory*, [y:] Visual culture and the Holocaust (ed. by Zelizer B.), Great Britain: The Athlone Press London, 2001, p. 218.

² Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 10.

* Вікторія Амеліна – українська письменниця, яка дебютувала в 2014 році романом *Синдром листопаду, або Ното Comptiens*, який увійшов у ТОП-10 рейтингу *ЛітАкцент-2014*, а згодом був номінований на премію Валерія Шевчука. У 2016 році дві книжки письменниці стали призерами конкурсу, оголошеного Міжнародним фестивалем *Запорізька книжкова толока – 2016*: роман *Синдром листопаду, або Ното Comptiens* у номінації *Українська художня література. Проза* та *Хтось, Або Водяне Серце* – у номінації *Дитяча література*. Цьогоріч В. Амеліна презентувала ще одну дитячу книжку *Е-е-сторії екскаватора Еки* (Львів: Видавництво Старого Лева, 2021). Роман *Дім для Дома* вийшов у 2017, викликавши резонанс і серед критиків, і серед читачів. Він увійшов до коротких списків міжнародних та національних премій: *Європейської Літературної Премії*, *Премії Міста Літератури ЮНЕСКО*, *ЛітАкцент року – 2017*.

та майбутнього. У цьому творі Дім постає як просторова метафора родинної пам'яті, як місце меморіального досвіду поколінь (індивідуального й колективного). Тлумачачи Дім як філософсько-онтологічну константу, письменниця звертається до проблеми внутрішньої бездомності та екзистенційного сирітства. Вона акцентує на проблемі невґрунтованості, «дезорієнтації на місцевості» та травмуванні тоталітарним минулим. Відтак спробуємо з'ясувати, чим є Дім у романі Вікторії Амеліної: «ландшафтом знедолених», яких не об'єднує пам'ять про минуле, чи простором, де відбулася національна самоідентифікація.

Дім/не-Дім/Антидім

Як зазначила Олена Романенко, у творі «є кілька рис, які повертають літературознавчу розмову з дискусії про ідентичність поколінь як магістральної теми української романістики останніх десятиліть до диспуту про культурну картографію та травматичний ландшафт українського минулого»¹. «Хто ти? Із ким ти себе ідентифікуєш? Чи готовий ти ввійти у свій Дім? Як покінчити із транзитною ідентичністю й віднайти свою національну?» – саме ці питання стали центральними не лише в романі В. Амеліної, але й у творах Оксани Забужко, Сергія Жадана, Юрія Винничука, Марії Матіос, Софії Андрухович, Степана Процюка та ін.* Звертаючись до праць П. Нора, який стверджував, що зараз ми живемо в «епоху, захоплену пам'яттю»², можемо говорити про безперечний зв'язок пам'яті та ідентичності. Тут важливо наголосити, що В. Амеліна актуалізує вкрай важливу для українського суспільства тему – проблему прощання з «радянською ідентичністю», (не)можливість цього процесу для певної частини суспільства, кризи самоідентифікації та внутрішнього конфлікту із сприйняттям себе, боротьбу між «пострадянським» та «українським»*. Усе це загострюється на тлі історичних подій. Перебудова,

¹ О. Романенко, *Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для дома»*, «Синопис: текст, контекст, медіа», 2018, № 3, с. 3.

* Насамперед ідеться про такі твори, як: *Музей покинутих секретів* О. Забужко, *Ворошиловград, Інтернат* С. Жадана, *Танго смерті* Ю. Винничука, *Солодка Даруся, Букова земля* М. Матіос, *Інфекція* С. Процюка, *Амадока* С. Андрухович тощо.

² П. Нора, *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з фр. А. Рєпи, Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014, с. 9.

* Студії вивчення радянського минулого досить активно розвиваються і в Україні, і за її межами. Увага до раніше табуованих чи витіснених із пам'яті суспільства «білих плям» історії впродовж наступних років стимулювала дослідницький пошук і появу великої кількості публікацій на тему радянського минулого. Однією з магістральних тем є проблема «радянської ідентичності» та її вплив на українське сьогодення. Зокрема, варто акцентувати на напрацюваннях Олени Стяжкіної (О. Стяжкіна, *Радянське як своє, чуже, інше: теоретичні підходи*, «Нові сторінки історії Донбасу», 2017, кн. 26, с. 51–71); О. Стяжкіна, *Володарі часу: чому радянське (не)завершується*, [у:] Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності: збірник матеріалів II Всеукр. наук-метод. семінару, 2017, 7–8 квітня, м. Вінниця (ред. О.А. Коляструк), Вінниця, с. 63–90; Ярослава Грицака (Я. Грицак, *Парадокси національної ідентичності*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/paradoksi-nacionalnoyi-identichnosti> (Дата звернення: 16. 08. 2021); Ярослава Грицака та Олександра Комарова (Я. Грицак, О. Комаров, *Шлях становлення української ідентичності*. <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya>

Революція на граніті, розпад СРСР, Помаранчева Революція, Революція Гідності, російсько-українська війна; перевідкривання історії, деміфологізація минулого, переосмислення засадничо важливих для України подій та імен (Друга світова війна, діяльність ОУН-УПА, Голодомор, Голокост etc.) та їх різнотрактування (для українського суспільства характерна регіональна диференціація, розрізненість на Захід та Схід, відмінність ідентичностей) – усі ці події та процеси так чи інакше спричинилися до набуття травматичного досвіду українцями на межі ХХ – ХХІ ст., наслідком чого й стало формування «розмитої ідентичності», нечітко артикульованої й неусвідомленої. Йорн Рюзен стверджував, що «ідентичність формується як здатність сказати «ні» накинутим зразкам розуміння себе й організації життя»¹. Однак більшість героїв роману В. Амеліної не готові до зустрічі з собою, не готові до утвердження своєї власної ідентичності, не розуміють, не знають і не бажають знати, хто вони, де їхнє коріння та ґрунт, а найгірше – куди їм рухатися: «Звідки? Мама Оля застигла й мовчала. Що вона має відповісти? І справа не в тому, аби знайти правильну відповідь для перевірки. Просто справді, а звідки вона? Можливо, вона з Баку? Ось і тонкий запах нафти, про який сама Оля, звісно, ж і не здогадується, будь-кому з псів розкаже, як вона купалася в Каспійському морі. А може, вона з селища на Забайкаллі, де ходила до першого класу? А може, з якогонебудь Саратова, де й не бувала ніколи, бо звідти втекла від невідомих бід ще її бабуся, за течією Волги аж до Каспійського моря. Чи, може, Оля таки з України? З села, куди скоро поїде батько ставити пам'ятник на могилі своєї матері»².

Історичний контекст став визначальним у процесі розуміння роману В. Амеліної. На прикладі родини Ціликів авторка показала увесь складний процес пошуку себе, своєї національної приналежності, кризи самоідентифікації на шляху до Дому як місця самовизначення, місця, де генерується енергія роду. Аналізуючи топос Дому, варто зазначити, що йдеться про кілька його проєкцій. Перша – трактування Дому як власного мікрокосму та особливого простору свободи й безпеки. У розумінні Внутрішнього Дому важливішим є його особистісне *від-чуття* чи навіть *від-чування*. Дім можна означити як «місце пам'яті», як локацію, де відбувається діалог із попередніми поколіннями, де голос предків «промовляє», відтак важливо не втратити пам'ять дому. Дім – це місце, де розгортається духовне життя родини, зі своїми традиціями, цінностями, спогадами, голосами, секретами, реліквіями ест. Однак, попри символізм прізвища («Цілик — це невеликий масив породи, той, що при розробці родовища залишився цілий»³), із родиною цього не сталося, вони не

[ukrayinskoyi-identychnosti](#) (Дата звернення: 10. 09. 2021); Ольги Коляструк (О. Коляструк, *Подолання радянського починається з себе і дається дуже важко*, [у:] Україна Модерна. <https://uamoderna.com/jittepis-istory/olha-kolyastruk> (Дата звернення: 30. 08. 2021). Окремо варто згадати про Міжнародну наукову конференцію *Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю* (Київ, НаУКМА, 24–26 червня 2021 р.).

¹ Й. Рюзен, *Нові шляхи історичного мислення*, Львів: Літопис, 2010, с. 100.

² В. Амеліна, *Дім для Дома*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017, с. 116.

³ Там само, с. 47.

залишилися «цілими» щодо розуміння себе та свого коріння, у їхніх головах безперервно звучить пісенька «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес...»¹.

Розгублені, дезорієнтовані, травмовані і минулим, і сучасним, самотні й чужі у власному Домі – саме такими є герої епохи «пост». Координати буття кількох поколінь Ціликів як носіїв постпам'яти – це буття-у-транзиті. Квартира на Лепкого (а може, Галана?!) радше нагадує простір, де панує атмосфера «невгрунтованости» та невизначености. Дім стає не-Домом, який можна потрактувати як випадковий притулок, як «тимчасовий табір для біженців»². Важливо наголосити, що «постпам'ять оприявлює свою компенсаторну дію не через спогади, а через «образні вкладки, проєкції, творчість», що реалізуються у формі фотографій, документів, книжок, монументів. Вони виступають своєрідним предметним, матеріалізованим дозаповненням того пропуску, який існує в пам'яті про страшне минуле їхніх батьків»³.

У старому будинку на Лепкого-Галана речі є слідами пам'яті – випадкової, розпорошеної, чужої, неприйнятої, а часом навіть стидкої. Увесь цей меморіальний спадок став меморіальним мотлохом, адже в ньому деформована чи затерта історія, історія цілих поколінь: «Заносили речі, зібрані по всьому соціалістичному світу: товсті рулони азербайджанських і грузинських килимів і запаковані в газету «Правда» польські сервізи, і в'язанки книжок – повні зібрання Пушкіна, Достоевського, Леніна та Шекспіра, і сукні та туфлі у незліченних картонних коробках, і білосніжну німецьку шафу, і саморобні книжкові полиці, й залізні ліжка – такі, наче з казарм, – іншими так і не розжилися, не встигли, що ж... Меблі розставляли довкола старих орієнтирів: залізної скрині й пічки з потрісканими білими кахлями та чорним нутром. Довкола чужої скрині й старої пічки будували нове життя. Так, саме тут»⁴.

Особливо ця проблема увиразнилася на родинних світлинах, які є символічним медіумом між сучасним та минулим, живими та мертвими. Фотографії прив'язують людину до споминів, на них зафіксоване минуле, те, що змінити не можна, але можна потрактувати по-іншому. Фотографію можна потрактувати як псевдоприсутність і водночас як символ відсутности⁵. Світлини є свідченням і свідками, вони змушують пам'ять працювати, повертатися, ламати кордони сучасного, проходити коридорами травматичного реального: « – Марусю, тепер так, – командує Оля. – Бери й переписуй все. Тільки вже без зірок оцих і кар'єри в піонерській організації. Просто дідусь, просто бабуся, просто дві дівчинки у шкільній формі. Галстуки насправді у всіх були, але про голову ради загону – це необов'язково. Менше подробиць! Просто всі щасливі. Про

¹ Там само, с. 116.

² Там само, с. 49–50.

³ Т. Гундорова, *Посттравматичне письмо і риторика відсутности: Бруно Шульц – Жорж Перек – Джонатан Фоєр*, «Слово і Час», 2018, № 11, с. 99.

⁴ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 42.

⁵ С. Зонтаг, *Про фотографію*, Київ: Основи, 2002.

погоду теж можна писати. І швидко, бо скоро спати! Тиша. Тільки мала б'є по клавішах. Дуже повільно. Мусить викреслювати подумки з родинної фотографії дідові погони й військову виправку і тітчин малиновий галстук. На місці тоталітарних символів залишається білі плями, але ж справді – і без них можна розповісти родинну історію. Принаймні в шкільному творі. Може, нічого не станеться навіть, якщо підправити деякі біографії¹.

Не став для Ціликів Домом і Львів. Опинившись випадково у Львові, родина не приймає це місто. Через неприйняття воно втрачає свою енергію, у ньому зникають рідні запахи, стираються важливі сліди минулого, втрачаючи будь-який сенс. Міський простір позбувається своєї унікальності чи навіть сакральності, що були притаманні йому, перетворюючись на простір, який французький антрополог Марк Оже назвав «не-місцями»². Це простори, позбавлені свого сенсу, без ідентичності та історії, без призначення. По суті, це місця транзиту та глобальної невідзначеності. Аляйда Ассман, вивчаючи питання пам'яті міста, трактує його як палімпсест, «коли стають зримими нашарування й пласти, котрі засвідчують історію як колективний витвір різних поколінь, епох, періодів поселень»³, де є місце небезпечній ностальгії за минулим.

Небезпечна ностальгія та тінь минулого

В одному інтерв'ю Вікторія Амеліна прокоментувала, що «*Дім для Дома* – книжка про небезпечну ностальгію». Ірина Старовойт зазначила, що «слово «ностальгія» (грец. νόστος — повернення додому і άλγος — біль) у ХХ столітті набуло особливого значення, адже воно стало віком переміщених осіб і людей із комплексом уцілілого. Це були люди відірвані від свого коріння, через нові життєві траєкторії назавжди видалені з традиційної для них культури і ландшафту»⁴. Парадоксально, але герої ностальгують за травматичним, а часто страшним і стидким минулим. Вони є носіями тіни радянського минулого, яка не дозволяє їм вийти з буття-у-транзиті: «Топографія міжчасся – ось час, у якому перебувають дев'ятдесятники. Їхній простір – станції відправлення та прибуття, їхні родичі – мандрівники, тобто особлива каста людей, бездомних і не вкорінених, яких, власне, й зріднює їхня бездомність. Їх зріднює іманентність буття, кочування, безбатьківщина, тобто спільний стан усіх маргіналів, бездомних, іммігрантів»⁵.

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 214.

² М. Auge, *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności* / przeł. R. Chymkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

³ А. Ассман, *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2015, вип. 92, с. 7.

⁴ І. Старовойт, *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spagadi-v-ukrayinskiy-literaturi/>

⁵ Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 206.

Мотив (без)домности *homo soveticus* (те, що Ярослав Поліщук називає «комплексом безґрунтярства та депресивности»¹) – один із провідних у сучасній українській літературі. Відтак В. Амеліна намагається з'ясувати, у чому ж причина небажання значної кількості українців бути причетними до Великого Дому, чому вони обирають транзитний простір, чому відсутнє бажання вкорінитися у власний ґрунт, віднайти свою ідентичність, яка була втрачена, чому живуть небезпечною ностальгією. Це покоління, яке застрягло між минулим і майбутнім. Совковість залишалась і в їхньому побуті, і в їхній свідомості. Їхня ментальна карта – це карта вічних мандрів, що ніяк не пов'язана із відчуттям Дому та шляхом до національної самоідентифікації. Їхня топографія пам'яті – це ландшафти поза Львовом, поза Україною (СРСР, Азейбарджан, ГДР, Німеччина, Польща, США, Баку, Донецьк, Ленінград, Москва, Новерськ, Нью-Йорк etc.). Вікторія Амеліна розширює ареали простору, травмованого тоталітарним минулим. Згадує майже про всі значущі рани на меморіальній мапі – репресії 30-х років, львівське гетто, депортацію татар, винищення дисидентів, розпад СРСР, Сквиливіську трагедію, Майдан... Історія Ціликів – це не локальна історія. Це історія не одного покоління й не однієї нації. Це історія

свідків:

«– Але це ж дуже важливо, – виправдовується отой, що наш, вочевидь, підприємливий аспірант якого-небудь факультету тої-таки археології. – Не лише для цієї родини, а й для історії. Розумієте, є ділянки, позначені свідками. Деякі ваші сусіди вже...»².

Таке осмислення є вкрай необхідне, адже є нагальна потреба в тому, щоб «дати такому досвіду певне трактування, зокрема відновити чи принаймні зрозуміти й пояснити травматичне минуле. Рубці від травми, що залишилися не лише на окремих людях, а й на цілих суспільствах, очікують на свідчення, справедливість та опрацювання»³. Історія про пошук масових поховань євреїв на дачній ділянці Івана Цілика – це історія про невизнання та неприйняття горя інших: «Зосередження на власних стражданнях дає змогу обґрунтувати свою брутальну поведінку щодо інших і замовчати їхні страждання. Водночас воно дозволяє не помічати страждань тих народів, які були покривджені іншими народами – і які могли би стати конкурентами в боротьбі за статус найбільшої жертви історії»⁴. Полковник не ословлює свою травму, але це не означає, що він не відчуває її, не є носієм травматичного досвіду поколінь. Він абстрагується від неї, витісняючи її зі своєї свідомості. Разом із тим герой не готовий до прийняття травми та болю інших, тих,

¹ Я. Поліщук, *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*, Чернівці: Книги-XXI, 2018, с. 171.

² В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 306.

³ D. W. Blight, *The Memory Boom: Why and Why Now?* [у:] *Memory in Mind and Culture*. Ed. by Pascal Boyer and James V. Wertsch, New York: Cambridge UP, 2009, p. 248.

⁴ А. Матусяк, *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / переклад з польської А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020, с. 158.

хто є важливими свідками найстрашніших злочинів ХХ ст. чи їхніми нащадками: «...Полковник нічого не хоче знати, він же сказав уже: це його земля. І тоді чоловік в капелюсі теж, як полковник, кричить так, що, здається, лякаються навіть його супутники. Кричить, що в його любой Розі не залишилось в місті нікого й що ніхто не знає, чи батьків її розстріляли в гетто, чи, може, відправили в Белжець? І якщо відправили, чи дожили вони до того, аби зайти в газову камеру чи, може, померли раніше, у вагоні?»¹

Як зазначає Тамара Гундорова, «...травматичне минуле залишається трансресивно присутнім у сучасності; мстиве, воно переслідує, заволодіває, домінує над теперішнім, замість того, щоб забутися [...]. Потрібні особливі зусилля – особливе «пропрацювання» пам'яті з допомогою рефлексій, щоб відірватися від такого травматичного минулого, щоб визволити сучасність...»². Отримавши в спадок травматичний досвід радянського минулого, вони не здатні до самоусвідомлення, до потреби відчування та відчитування національної ідентичності як «колективного чуття, зіпертого на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй»³. Це і є ознаками покоління з «випадковою ідентичністю», покоління «на межі» – межі локальної, часовій, культурній, історичній: «У свідоцтва про народження своїх дітей Іван та Ліля записали різні національності: Тамарі – «росіянка», Олі – «українка». Ніби підкоряючись розтиражованій ідеї старшого й молодшого брата. Обидві онуки вже якимось дивом народилися росіянками»⁴.

Окрім того, Цілики не готові прийняти нову офіційну історію, де їхня «права» стає деструктивною. У новій реальності посттоталітарна свідомість просто не здатна до трансформацій. Це можна простежити на прикладі Ольги. Вона, як учителька історії, не готова до відкриття правдивих архівів колективної пам'яті, відкидає «нову історію», не бажає знати правду, адже посттоталітарна свідомість постає з відкидання чи заперечення правди: «Але тепер Мама Оля впевнена, що з неї поганий учитель історії. Ні, вона читала ще в радянських журналах про всі жалюгідні факти, репресії, «перегиби на місцях». ... Читала і забувала. Оля не з тих, хто ловив хвилі іноземних радіостанцій, хто шукав чогось закордонного, окрім зручних тувельок або джинсів... І річ не в тім, які книжки вона тепер прочитає – картина світу в її голові просто не зможе отак взяти й перевернутися... А історії я справді не знаю. Я зовсім заплуталася. То тільки одну історію вивчила, тепер – інша»⁵.

Не менш важливою деталлю в романі є ставлення героїв до рідної мови, яку за Мартіном Гайдегером, трактуємо як «дім буття». Мова є відображення

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 306–307.

² Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 16.

³ М. Гібернау, *Ідентичність націй*, Київ: Темпора, 2012, с. 20.

⁴ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 79.

⁵ Там само, с. 117.

світоглядної картини і нації, і особистості: «Властиве місце перебування буття людини міститься в мові, незалежно від того, знає вона це чи ні, тоді той досвід, що ми його набуваємо з мовою, торкнеться нас у найпотаємніших глибинах нашого буття»¹. Саме в мові закладені основи самоідентичності, ментальні особливості, світоглядні орієнтири. Ще в XIX ст. Олександр Потебня наголошував, що мова є «душею народу», певною консолідуючою духовною енергією. Цілики дезорієнтовані й тут: обираючи імена своїм донькам, зупинилися на двох версіях – російському варіанті «Маша» та українському «Маруся». Зрозуміло, що все це є наслідком відсутності чітко окресленого голосу пам'яті поколінь, що є носієм травматичного досвіду радянського минулого*. Відтак єдина перспектива – у віднайденні мови, що зможе описати біль і травму, та вийти з мовчання.

Вихід з мовчання та віднайдення Дому

Джорджіо Агамбен зазначав, що покликання того, хто вижив – пам'ятати². Свідчення – це претензія на можливість «бути після травми». Здатність наративізувати пережите для жертви є шансом на відновлення власної сутності, перекресленої травмою. «Позаяк людство опинилося перед постанням цивілізаційного розриву, що провокує до рефлексії: як зрозуміти щось, що перевищує будь-які межі розуміння, як виразити щось, що ухиляється від раціонального поля мови, за допомогою якого це щось здобуло би свою репрезентацію. Невимовний масштаб тоталітарного насильства залишив тих, хто зазнав його вкрай розумової деструктивності, у комунікаційній порожнечі «поміж» змогою і незмогою говорити про

¹ М. Гайдеггер, *Дорогою до мови*, Львів: Літопис, 2007, с. 135.

*В українських історичних, культурологічних, літературознавчих дослідженнях тема травми актуалізована в дослідженнях Тамари Гундорової (Т. Гундорова, *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи*, [у:] *Постколоніалізм. Генерації. Культура* / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк, Київ: Лаурис, 2014, с. 26–44; Вадима Василенка (В. Василенко, *Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини XX століття*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylenko_Vadym/Modyfikatsiia_travmy_v_ukrainskii_emihratsiinii_prouzi_druhoi_polovyny_XX_stolittia.pdf (Дата звернення: 3. 04. 2021); Віталія Чарнецького (В. Чернецький, *Картографуючи посткомуністичні культури*. Київ: Критика, 2013); Оксани Кісь (О. Кісь, *Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор*, [у:] *У пошуках власного голосу, Усна історія як теорія, метод та джерело*, Збірник наукових статей / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен, Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010, с. 171–191); Ірини Старовойт (І. Старовойт, *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spagadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Дата звернення: 3. 07. 2021); Христини Рутар (Х. Рутар, *Травмована чи міфологізована пам'ять (на матеріалі роману «Танго смерті» Юрія Винничука)*, [у:] *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наук. пр. / відп. ред. І. Сабатош, Ужгород, 2018, вип. 23, с. 294–298) тощо.*

² G. Agamben, *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive*, New York: Zone Books, 1999, p. 176. <http://artsites.ucsc.edu/sdaniel/230/Agamben-Remnants-of-Auschwitz.pdf>

пережитий досвід. Тож єдиним способом його артикуляції виявилось мовчання...»¹. Радянське минуле проникло в пам'ять поколінь. Воно тягне за собою генераційну травму. Три покоління Ціликів є її носіями, хоча ніколи не визнавали та не ословлювали її. Іван Цілик мовчав про пережитий голод, Велика Ба – про евакуацію родини до Азербайджану, Ольга – про деформовану історичну пам'ять, Тамара – про комплекс безгрошів'я, що зробив з неї «людину без ідентичності», Маша та Маруся – про тягар постпам'яти, що глибоко закорінена в них. Це люди «з розщепленою ідентичністю», які не ідентифікують себе з жертвами, відтак не готові «вийти з мовчання», не готові до проговорення їхнього травматичного досвіду. Неможливість ословити свій біль із різних причин ставить цілі генерації в позицію «агентів мовчання», «які зарезерували за собою право контролювати те, про що дозволено говорити, а що говорити не варто, що можна або треба пам'ятати, що мусить залишитися забутим...»². Вони мовчать про біль, про почуття, про свої переживання. Перебування в просторі минулого або в просторі безчасся – ось координати покоління, із їхнім родовим травматичним спадком, що блокує розуміння потреби трансформації та переусвідомлення своєї національної ідентичності. Більшість представників цієї епохи є носіями посттоталітарної свідомості, що передається від одного покоління іншому, із розщепленою пам'яттю, що творить із них «покоління національної депресії». Однак В. Амеліна означає шлях виходу з «ландшафту знедолених» через два образи – образ сліпої Марусі, яка, попри все, бачить Дім у всіх його проєкціях та в образі оповідача – пуделя Дома.

Оскільки єдиноможливим варіантом виходу з мовчання є віднайдення мови, що зможе наративізувати травматичний досвід минулого, письменниця вдається до «нульового ступеня письма», запропонованого Роланом Бартом. Таке письмо трактуємо як нейтральне, позбавлене впливу ідеології та стереотипів. Авторка знаходить голос Іншого – і робить оповідачем пуделя Дома. Таким чином вона ускладнює структуру твору, адже використання такого механізму робить роман іронічним, почасти саркастичним і парадоксальним*. Свідчити готовий лише собака, бо люди не знайшли потрібної мови: «Взагалі-то це навіть зручно, що я собака. Будь я людиною, до цього дня дуже би втомився від одної лише необхідності вирішити, якою саме мовою розповісти цю історію – українською чи російською (інших мов я не знав би добре, навіть людиною – забракло би співрозмовників...). Потім, навіть уже вирішивши, я без кінця би перефразовував речення, яке цей вибір пояснює: як краще сказати «українською чи російською» або, може, «російською чи

¹ А. Матусяк, *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / переклад з польської А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020, с. 12.

² Там само, с. 13.

* Варто зазначити, що тут простежується ниточка традиції, зокрема роману Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію» (1928 р.).

українською)? Ні, я б просто нічого ніколи не розповів. Будь я людиною. Але пес тут може сказати. Тож я скористаюся цим привілеєм»¹.

Домінік, якого привезли та покинули у Львові, здатен до досягнення та віднайдення міста як Дому. Досліджуючи проблему пам'яті міста, Аляйда Ассман зазначила: «Говорячи про «простір», маємо на увазі щось таке, що належить конструювати, опановувати, також організовувати, використовувати чи впорядковувати. Простір є переважно предметом упорядкування й планування, диспозитивна маса для діячів з наміром, якими можуть бути архітектори, містобудівники чи політики. Усі вони спрямовують свої погляди в майбутнє; вони хочуть втручатися, змінювати, перебудовувати. Місця натомість характеризуються тим, що якісь дії в них уже відбулися, у них щось пережито, вистраждано й зроблено. Тут історія вже відбулася, залишивши по собі відмітини у формі слідів, реліктів, залишків, монументів, зарубок, рубців чи ран. Місця мають назви та історію чи історії, вони приховують у собі *минуле*; простори відкривають вимір планування й вказують у *майбутнє*»². Саме така проекція змінює фокус: від сприйняття Дому як місяця пам'яті до його потрактування як простору пам'яті та виводить на осмислення перспективи вибудовування своєї ідентичності, на втоптуванні ґрунту та віднайденні шляху до Дому. Маруся відчуває пуповинний зв'язок з містом, адже її батько та бабуся Віра – львів'яни, носії цієї особливої локальної львівської ідентичності, із її ментальними, культурними й політичними відмінностями*. Вона чи не єдина, хто прагне перетворити Дім із місця пам'яті, до того ж чужої пам'яті, у простір пам'яті. Вона готова шукати ключі від символічної меморіальної скрині, щоб творити свою історію і нарешті зробити простір на Лепкого своїм Домом.

Роман В. Амеліної – це ще спроба ревізії та переосмислення нашого спільного минулого, яке піддавалося різнотрактуванню, що породжувало множинність його інтерпретацій. «Ця книга, ймовірно, – ключ до порозуміння. Бо навіть зараз ми, проживши в новій країні досить великий шмат життя, однаково не навчилися бачити інших. Відчувати, що вони в наших очах можуть бути загарбниками, чужинцями, але у них є своя приватна історія стосунків з цим містом і з цим місцем. І якщо подивитися на них як на живих людей, у яких є свої емоції, свої родинні історії, побачиш зовсім іншу картину і перестанеш сприймати їх за шаблонами, які

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома*, с. 11.

² А. Ассман, *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2015, вип. 92, с. 10.

* У цьому контексті цікавим буде питання про Львів як місце пам'яті, як полікультурне та поліетнічне місто-фронтір, щодо історії якого утвердилося багато міфів, стереотипів, маніпуляцій. Насамперед ідеться про праці Катажини Котинської (К. Котинська, *Львів: перечитування міста*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017), Стефанії Андрусів (С. Андрусів, *Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.* Тернопіль: Джура; Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2020); унікальний путівник *Львів – місто натхнення. Література*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017; збірку міських історій *То є Львів*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017; антологію *Книга Лева: Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70-80-х рр. ХХ ст.*, Львів: Піраміда, 2017; романи Ю. Винничука (*Аптекарь*, *Танго смерти*), Н. Гірницької *Мелодія кави у тональності кардамону*), П. Яценка *Львівська сага* тощо.

дуже часто руйнують людське спілкування. *Дім для Дома* - про це, про віднаходження спільної мови між такими різними і часто далекими один від одного, але в чомусь близькими людьми одного міста»¹. Відтак звернення до поняття «генераційної травми» та концепції «постпам'яті» можна вважати магістральною дослідницькою стратегією для цієї статті, що уможливило панорамний аналіз як історичного, так і соціокультурного контексту роману В. Амеліної *Дім для Дома*, що став ще однією спробою через літературу проговорити те, що робить дорогу українців (до)Дому надто непевною та довгою. Особливий тип оповіді, крихка робота з картографуванням травматичного досвіду радянського минулого, наративізація спогадів про складну форму амнезії, невимовні слова та голосне мовчання – усе це дає можливість прописати непростий роман про непросту історію на меморіальній мапі сучасної української літератури.

References

- Amelina V., *Dim dlia Doma*, Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2017 // Амеліна В., *Дім для Дома*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017.
- Assman A., *Pamiat mista*, „Pytannia literaturoznavstva”, 2017, vup. 92, s. 7–25 // Ассман А., *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2017, вип. 92, с. 7-25.
- Haidegger M., *Dorohoyu do moyu*, Lviv: Litopys, 2007 // Гайдеггер М., *Дорогою до мови*, Львів: Літопис, 2007.
- Hundorova T., *Postkolonialnyi roman heneratsiynoyi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy*, [u:] Postkolonializm. Heneratsii. Kultura / za red. T. Hundorovooyi, A. Matusiak, Kyuiv: Laurus, 2014, s. 26–44 // Гундорова Т., *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи*, [у:] Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк, Київ: Лаурус, 2014, с. 26–44.
- Hundorova T., *Posttravmatychnе pysmo i rytoryka vidsutnosti: Bruno Shults – Zhorzh Perek – Dzhonatan Foier*, „Slovo i Chas”, 2018, № 11, s. 97–108 // Гундорова Т., *Посттравматичне письмо і риторика відсутності: Бруно Шульц – Жорж Перек – Джонатан Фоер*, «Слово і Час», 2018, № 11, с. 97–108.
- Hundorova T., *Tranzytна kultura. Symptomy postkolonialnoyi travmy: eseyi*, Kyuiv: Hrani-T, 2012 // Гундорова Т., *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012.
- Gibernau M., *Identychnist natsiy*, Kyuiv: Tempora, 2012 // Гібернау М., *Ідентичність націй*, Київ: Темпора, 2012.
- Dubrovska A., *Opozysiya „Dim”/„Antydim” u romani V. Vynnychenka “Khochu!”* <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1> (Data zvernennia: 7. 04. 2021) // Дубровська А., *Опозиція «Дім»/«Антидім» у романі В. Винниченка «Хочу!»* <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1> (Дата звернення: 7. 04. 2021).

¹ М. Савка, «Дім для Дома» – ключ до порозуміння між далекими і близькими людьми одного міста. [https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymi-i-blyzkyimi-lyudmyi-odnogo-mista](https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekimi-i-blyzkyimi-lyudmyi-odnogo-mista).

- Zontag S., *Pro fotohrafiju*, Kyiv: Osnovy, 2002 // Зонтаг С., *Про фотографію*, Київ: Основи, 2002.
- Karut K., *Pochuty travmu. Rozmowy z providnymy spetsialistamy z teoriyi ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv*; per. z anhl. Kateryny Dysy, Kyiv: Dukh i Litera, 2017 // Карут К., *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів*; пер. з англ. Катерини Дисси, Київ: Дух і Літера, 2017.
- Matusiak A., *Vyity z movchannia. Dekolonialni zmahannia ukrayinskoji kultury ta literatury XXI stolittia z posttotalitarnoyu travmoju* / perek. z pol. A. Bondaria, Lviv, LA «Piramida», 2020 // Матусяк А., *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / перек. з пол. А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020.
- Nora P., *Teperishnie, natsiya, pamyat* / per. z fr. A. Riepy, Kyiv: TOV „Vydavnytstvo „KLIU”», 2014 // Нора П., *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з фр. А. Рєпи, Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014.
- Polishchuk Ya., *Hibrydna topohrafiya. Mistsia i ne-mistsia v suchasniy ukrayinskiy literaturi*, Chernivtsi: Knyhu-XXI, 2018 // Поліщук Я., *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*, Чернівці: Книги-XXI, 2018.
- Pukhonska O., *Literaturnyi vumir pamyati*, Kyiv: Akademvydav, 2018 // Пухонська О., *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018.
- Romanenko O., *Koordynaty domu: symvolichni prostory romanu Viktoriyi Amelinoyi „Dim dlia doma”*, [u:] Synopsys: tekst, kontekst, media, 2018, № 3, s. 1–16 // Романенко О., *Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для дома»*, [у:] Синопис: текст, контекст, медіа, 2018, № 3, с. 1–16.
- Riuzen Y., *Novi shliakhy istorichnoho myslennia*, Lviv: Litopys, 2010 // Рюзен Й., *Нові шляхи історичного мислення*, Львів: Літопис, 2010.
- Savka M., „Dim dlia Doma” – kliuch do porozuminnia mizh dalekymy i blyzkymy liudmy odnogo mista. <https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymy-i-blyzkymy-lyudmy-odnogo-mista> (Data zvernennia: 17. 03. 2021) // Савка М., «Дім для Дома» – ключ до порозуміння між далекими і близькими людьми одного міста. <https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymy-i-blyzkymy-lyudmy-odnogo-mista> (Дата звернення: 17. 03. 2021).
- Starovoit I., *Bumeranh pamyati: pro stydki i strashni spohady v ukrayinskiy literaturi*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spogadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Data zvernennia: 14.03. 2021) // Старовойт І., *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spogadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Дата звернення: 14.03. 2021).
- Agamben G., *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive*, New York: Zone Books, 1999, p. 176. <http://artsites.ucsc.edu/sdaniel/230/Agamben-Remnants-of-Auschwitz.pdf>.
- Auge M., *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*; przeł. R. Chymkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

- Blight D. W., *The Memory Boom: Why and Why Now?* [u:] Memory in Mind and Culture; ed. by Pascal Boyer and James V. Wertsch, New York: Cambridge UP, 2009, pp. 238-251.
- Goff J., *History and memory* / translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman, New York: Columbia University Press, 1992.
- Hirsch M., *Surviving images: Holocaust photographs and the work of postmemory*, [u:] Visual culture and the Holocaust (ed. by Zelizer B.), Great Britain: The Athlone Press London, 2001, p. 215–247.
- Santos M., *Memory and narrative in social theory: The contributions of Jacques Derrida and Walter Benjamin*, [u:] Time & Society, 2001, vol. 10, p. 163–189.

Уляна Федорів – доцент кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

Email: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua